

Contouren in het Middenwesten

Een tekenaar als immigrant

Kunstenaar Sven Birger Sandzén (1871-1954) vond zijn werkterrein in de omgeving van zijn woonplaats Lindsborg, een kleine plaats tussen Wichita en Salina in de staat Kansas (VSt.). Eindeloze vlakten werden daar sporadisch doorsneden door enkele kreekachtige riviertjes (creeks), hier en daar afgewisseld door een heuvelrug, zeldzamer nog door een uit het landschap opstekend rotsensemble. Eindeloze landbouwgronden waren tot niet lang daarvoor prairies geweest; de domeinen van de indianen en de bizens. Pas in 1861 was Kansas als 34ste staat aan de Verenigde Staten toegevoegd. Als men op de Amerikaanse landkaart het centrum van het land zou moeten aanwijzen, zou men niet ver van dit bijna vergeten Lindsborg uitkomen. In deze plaats vond Birger Sandzén als 23-jarige zijn thuis temidden van andere Zeedse emigranten, overwegend recent gevestigde boeren. Hij werkte daar bijna levenslang als docent in de talen en de kunstzinnige vakken. In enkele verhandelingen schreef hij zijn opvattingen over kunst neer. Het wandelen en schetsen langs de aanliggende Smoky Hill River en daarop instromende creeks verveelde hem nooit. Als de rivier zowat droog stond hield hij zich op in de beddingen, als de rivier overvol was beliep hij de oevers, altijd op zoek naar tekenlocaties. De rivier kwam van het voorland van de Rocky Mountains, van vele honderden kilometers in oostelijke richting. Met zijn neus voor kleine beeldende scènes negeert hij bijna de ware karakteristiek van Amerika's Middenwesten. Dat zijn immers de onmetelijke vlakten. De natuur 'tolereerde' daarin slechts deze uithoekjes.

Sven Birger Sandzén; A Kansas creek, 1931 (litho)

Hoe anders werkten de landschapsschilders waarmee Amerika in de negentiende eeuw vertrouwd raakte (Bierstadt, Church, Moran e.a.). Met hun mythisch-romantische benadering wilde het publiek geïmponeerd worden door de dramatiek van het nieuwe land. Daarbij zouden volgens kunsthistorica Rebecca Bedell in beeld verwerkte referenties met bekende bijbelverhalen en andere spirituele toespelingen behulpzaam zijn geweest. Birger Sandzén brak daar radicaal mee. Zonder bijbedoelingen wilde hij in het landschap van 'om de hoek' het bijzondere ontwaren, zich beperkend tot kleur, licht, vorm en compositie.

Sven Birger Sandzén; Smoky Hill River at twilight, 1928 (linosnede)

Bij toeval maakte ik kennis met het werk van deze in Europa vrijwel onbekende kunstenaar. Het volgen van zijn sporen bracht ongedachte verbanden aan het licht. Hoewel ook zijn schilderijen tot het meest uitdrukkelijke beperkt blijven werden aanvankelijk vooral de tekeningen, houtsneden en litho's het treffendst bevonden. Het zijn ogenschijnlijk eenvoudige afbeeldingen waarin 'creeks' het landschap doorsnijden, de aardlagen ter plekke blootleggen, en hier en daar begeleid worden door groepjes bomen. Roerloze geologisch bepaalde landschappen onder de actieve luchten van het levende moment. Tekenen van bewoning door mensen of dieren ontbreken op de prenten. De aarde en de rotsen zijn er gierig in het dulden van leven, enkele bomen staan volhardend dat leven vast te houden, het water is er niet erg tot stroming geneigd.

Buiten hij in zijn houtsneden het zwart tot het uiterste uit als een middel van expressie, in de schilderijen is het zwart taboe verklaard, zoals de regels van het divisionisme voorschrijven. De schaduwpartijen zijn daar blauwig. De schilderijen staan als reliëfs dik in de verf. De Zweed Birger Sandzén scheen geïmponeerd te zijn door de zonovergoten kleuren. Vooral na een regenbui vond hij de de kleuren op hun briljantst. Zonovergoten kleurenpracht waarbij men aan de bedoelingen van van Gogh herinnerd kan worden:

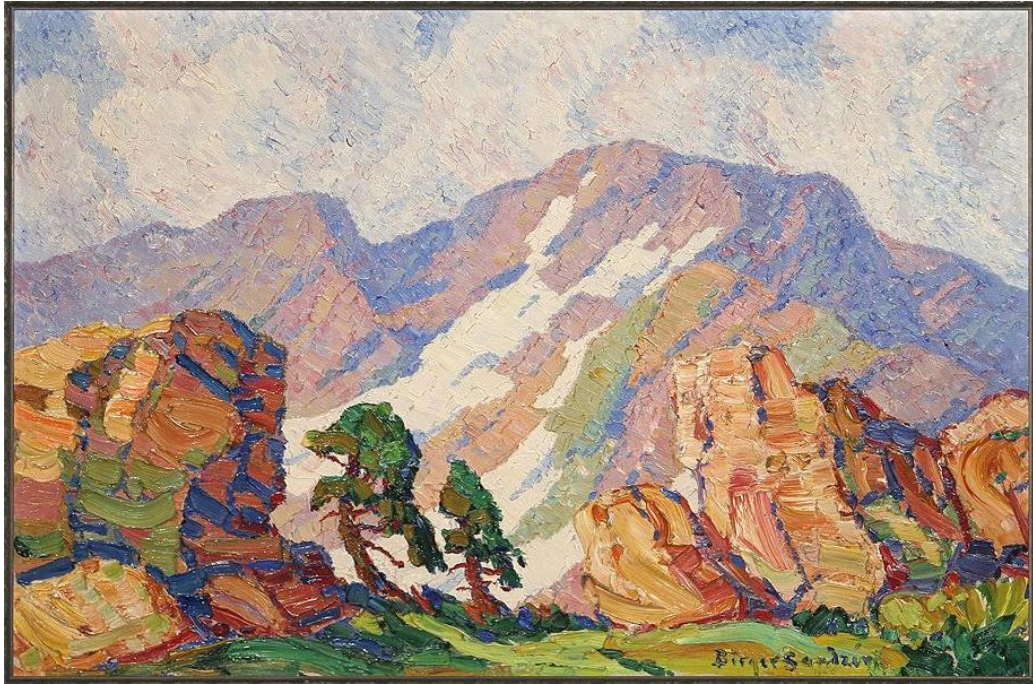
subjectief beleefde gevoelswaarden zijn voor een schilderij soms bepalender dan objectieve registraties. Tussen beide kunnen grote verschillen zijn; het expressionisme was geboren. Van dicht bij het schilderij ziet de beschouwer de kleurtoetsen als bruut naast elkaar gekwakt, pas bij het nemen van afstand wordt het afgebeelde landschap in een soort van vibrerende ervaring in figuratieve zin herkenbaar. Misschien was het de de uitdaging van de schilderkunst van juist dié tijd om ten opzichte van het nieuwe medium fotografie tot een vernieuwde plaatsbepaling te komen. De techniek van de fotografie kende immers op dat moment noch toepassing van kleur, noch van beweging; dit volgde pas later in de kleurenfotografie respectievelijk de film.

Na zijn vertrek uit Zweden had Birger Sandzén korte tijd tussen Parijse schilders verbleven. Daar was hij in de ban geraakt van het divisionisme met zijn complementaire kleurgebruik en de pseudo-pointillistische streepjestechniek. Dit werd beoefend door sommige post-impressionisten. (Dit doet aan een rechtstreekse invloed van van Gogh denken, maar in weerwil van zijn Parijse verblijf ontdekte hij die schilder pas veel later in zijn carrière). 'Dit is de ideale omgeving voor het schetsen' zei hij van zijn Amerikaanse werkterrein, waarmee hij definitief verbonden raakte. Ook met zijn techniek en zijn onderwerpkeuze raakte hij definitief vertrouwd; daarin ontdekt men door de decennia heen verder geen opmerkelijke ontwikkelingen.

Een getekend Middenwesten

Al in zijn Zweedse geboortestreek had de jonge Sven Birger Sandzén een niet alledaagse belangstelling voor geologie en voor stenen ontwikkeld. Door contacten met geologen kon hij deze fascinatie in Kansas voortzetten en verdiepen. Hij besprak met hen de karakteristieken van het landschap, de rotsformaties, de rivieren, de dek- en de ondergronden. Het hielp hem tot het inzicht te komen dat vooral 'water' van invloed was geweest op de vorming van het huidige landschap. In het verre verleden waren al natte tijdperken met bebossing alsook het 'bevroren water' van de ijstijden over het landschap gegaan. Met zijn kennis moet Birger Sandzén zich van evolutionaire betrekkelijkheden bewust zijn geweest toen hij onder zijn potlood het uiterlijk van het hedendaagse landschap tot een roerloos, schijnbaar voor de eeuwigheid voorbestemd landschap deed stollen. Probeerde hij de beschouwer in dit inzicht te laten delen? Niettemin word ik, als beschouwer, op dit spoor gezet door de hierboven geschetste kennisname van zijn biografie.

De geologische bodem van Kansas had een atypische waterdoorlatende structuur; dit zou van grote invloed worden op de landbouw van de moderne tijd (► zie Nawoord). In de jaren dertig van de twintigste eeuw brak een periode van droogte aan. Het meeste regenwater verdampte onmiddellijk vanwege de hitte. Windstormen greep kregen op de droge landbouwgronden die niet afdoende oordeelkundig beplant waren. Verzwelgende stof- en zandstormen maakten landbouw voor jaren onmogelijk. Bewaard gebleven foto's van de stofstormen spreken boekdelen. Honderdduizenden pachters en hun werkvolk raakten verarmd en moesten door deze 'Dust Bowl' met hun families elders heil gaan zoeken. Vooral Californië kreeg toen als het nieuwe beloofde land een mythische status, die het echter bij weinig van de daarheen vertrokken boeren waar kon maken.

Sven Birger Sandzén; Rocky Mountains, c1920 (olieverf)

Als inwoner van een van de vijf getroffen staten moet Birger Sandzén die zand- en stofstormen in de jaren rond 1935 aan den lijve hebben ondervonden. Men kan bij de schilderijen en tekeningen fantaseren over het overtrekkende zand van deze Dust Bowl; Voor zover bekend deed Sven Birger Sandzén zelf geen expliciet beeldend verslag van deze ingrijpende natuurramp. Daarvoor moet men zijn bij de expressieve grafiek van zijn streekgenoten uit het Middenwesten: Thomas Benton en Herschel Logan.

De sociale gevolgen van de Dust Bowl met de trek naar Californië hebben John Steinbeck aangezet tot zijn roman 'The grapes of wrath' ('De druiven der gramschap'). Het boek, waarin de crimineel Tom Joad zich gaandeweg ontwikkelt tot een strijder voor sociale rechtvaardigheid, is kort na verschijnen al verfilmd. Volkszanger Woody Guthrie zong een album vol met zijn 'Dust Bowl ballads' (1940), nadat hij ook zelf vanuit het Middenwesten naar Californië was getrokken, de Amerikaanse variant van het Beloofde Land:

*As I was walking that ribbon of highway,
I saw above me that endless skyway:
I saw below me that golden valley:
This land was made for you and me.*

(uit: Woody Guthrie 'This Land is My Land', hier over zijn eigen aankomst in Californië)

Een natuurramp die afkomt op al bestaande ontberingen van werkzoekende landarbeiders toont zich in deze teksten als een fatale mix. Lang niet elke belofte voor een beter leven wordt beantwoordt. Dit inspireerde vervolgens Bruce Springsteen tot zijn veelgeprezen balladealbum "The ghost of Tom Joad" (1995).

Nawoord

Het landbouwgebied wat de laatste decennia tot de grootste en productiefste van de wereld was gaan behoren wordt nu opnieuw bedreigd door uitdroging. Jarenlang kon het land vruchtbaarder worden gemaakt door veel water op te pompen uit ondergrondse watervasthoudende lagen welke als natuurlijke waterdepots (aquifers) functioneerden. Dit dankzij de unieke gesteldheid van de ondergrondse geologie ter plaatse, bestaande uit poreuze kiezelsteenformaties. De oppervlakte daarvan beslaat vele malen die van Nederland. Steeds meer geraken die waterdepots echter uitgeput; natuurlijke aanvulling door doorsijpelend regenwater verloopt vele malen trager dan het intensieve oppompen van het water op mechanisch-industriële wijze.